

POTVOROV

kostel sv. Mikuláše
stavebněhistorický průzkum

ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE
FAKULTA ARCHITEKTURY

ÚSTAV TEORIE A DĚJIN ARCHITEKTURY

POTVOROV

kostel sv. Mikuláše
stavebněhistorický průzkum

TEXTOVÁ ČÁST

Zpracovali: Ing. arch. Milena Hauserová, CSc.
                                      PhDr. Irena Bukačová

Spolupráce: Ing. arch. Milan Falta
                                      Pavel Králík
                                      Mgr. Martin Čechura
                                      Mgr. Miroslav Kovář
                                      Doc. Ing. arch. Michael Rykl
                                      Adéla Jelínková

PRAHA

X. 2008

OBSAH:**Textová část****Dějiny objektu**

řešeno jako samostatná součást zpracovaná PhDr Irenou Bukačovou

Situace	3
Popis kostela	3
Popis exteriéru	4
Jižní průčelí lodi	4
Severní průčelí lodi	7
Východní průčelí	8
Západní průčelí	9
Poznámky ke stavební technice uplatněné na stěnách lodi i apsidy	10
Interiér kostela	11
Prostor lodi s apsidou	12
Torzo westwerku	13
Přízemí westwerku	13
Patro westwerku	16
Schodiště v tloušťce zdi	17
Podstřeší	18
Krov lodi	18
Interiér předsíně	20
Interiér sakristie	20
Stavební dějiny kostela	21
Úvodní poznámka	21
Tribunový kostela a dvorec	22
K vlastním stavebním dějinám kostela	24
K podobě kostela v době jeho vzniku	26
Mezidobí od dokončení stavby až do barokní přestavby	30
Barokní přestavba	31
Klasicistní etapa	33
Éra úprav s památkářskými ambicemi	34
Doporučení pro další zacházení s památkou	35
Doplněk k výběru použité literatury	36

Grafická část

Situace

Kostel sv. Mikuláše v obci Potvorově byl vystavěn na mírně vyvýšené hraně plošiny zvedající se táhle od návsi východním směrem ke Kralovicím. Je obklopen hřbitovem obehnaným zdí z lomového kamene. Její oblý půdorys sleduje na severovýchodní a východní straně terénní vlnu, která by mohla být pozůstatkem opevnění kostela příkopem a valem. Přístup ke kostelu ze strany jihozápadní otevírá barokní brána a branka pro pěší. Ke hřbitovní zdi se na západní straně připojuje rovněž z lomového kamene zděná ohradní zeď areálu bývalé fary. Terén jejího pozemku mírně klesá k prostoru návsi, nad nímž však zůstává stále vyvýšen. *V lomovém zdivu ohradní zdi fary lze místy pozorovat zřejmě druhotně užitě pravidelně opracované pískovcové kvádry.*

Popis kostela

K mohutně působící orientované jednolodní chrámové stavbě obdélného půdorysu s východní půlválcovou apsidou se od západu přimyká drobná hranolová věž. Podle její jižní strany ve zděném přístavku stoupá schodiště na tribunu kostela. Vstup do lodi kostela situovaný na jižní straně lodi je kryt předsíní. Do kouta mezi jižní stranu apsidy a východní průčelí chramové lodi je vsunuta nízká přízemní sakristie. Chrámová loď s apsidou jsou vyzděny z neomítaných přesně kamenicky opracovaných pískovcových kvádrů s robustním reliéfem architektonického členění. Chátrající omítka přístavků - věže, předsíně i sakristie - postupně odhaluje smíšené zdivo.

Popis exteriéru

Jižní průčelí lodi

K jihu se stavba obrací průčelím lodi vyzděným z pískovcových kvádrů, před něž předsupují omítané přístavky předsíně a sakristie. *Věž se schodišťovým přístavkem a apsida budou celkově posány v pohledech, v nichž se uplatňují dominantně - tj v pohledu západním a východním.*

Jižní průčelí lodi je útvarem slučujícím několik kompozičních záměrů. K jejich pochopení je mimo jiné třeba vzít v úvahu podobu zaniklého westwerku, který vyčníval nad západní částí lodi.

Průčelí chrámové lodi je vyzděno z neomítaných kamenných kvádrů spočívá na bohatě plasticky **profilovaném trnoži**, který po obvodu svazuje celou stavbu. Má výšku cca 110 cm. Je tvořen v dolní části profilem dvou svislých vrstev spojených šikmo skloněnou slabě konvexní plochou a nahoře ukončen profilem atické patky. *Do soklu a dolní části stěny na západní straně lodi byly osazeny 2 kamenné novodobé náhrobní desky, které narušily průběh jeho profilace.* Při západním i východním nároží je průčelí rámováno širšími **profilovanými lizénami** (šířka cca 50-52 cm). Čtveřice užších profilovaných lizén (šířka 38 cm) člení vnitřní plochu průčelí a vymezuje na ní tak 5 svislých stěnových pásů nestejně šířky. Lizény prostupují na spodní straně do soklu a vydouvají na něm výstupky shodné profilace. Horní část lizén vrůstá do pásu **obloučkového podřímsového vlysu završeného zubořezem**. *Obloučkový vlys má spodní stranu obloučků vodorovně uťatou. Zubořez je tvořen pásem čtvercových polí v rovině líce plochy střídaných vpadlými kostičkami o téže délce strany.* Průčelí završuje profilovaná **kamenná římsa**. Východní konec římsy vymezuje částečně poškozená nárožní **štítová konzola**. Západní konec římsy, podřímsového vlysu a horní části související nárožní lizény není dochován v původní kamenické podobě. *Byl zřejmě poškozen při bourání westwerku a vyzdívání nového západního štítu lodi a nahrazen tvarově identickou kopií provedenou v omítaném cihelném zdivu s naznačeným rytým spárováním imitujícím podobu kamenného originálu. Malta mezi cihlami a omítka jsou zřejmě přírodní příměsí přibarveny dorůžova. Totéž narůžové pojivo se uplatňuje i na věži a schodišťovém přístavku v maltě i omítce.*

Svislá pole vymezená lizénami mají nestejnou šířku. Při pozornějším pohledu je zřejmý rozdílný počet obloučkových prvků v jednotlivých polích podřímsových (směrem od

západu k východu je to:5,4,7,4a 6). Důvodem tohoto rozvrhu je střet několika kompozičních záměrů. Vůdčím zřejmě byl **záměr osově kompozice lizénového rastru** podle osy procházející středem portálu umístěného ve středním nejširším stěnovém pásu se 7 obloučky podřímsí. Vpravo i vlevo od osového pole jsou umístěna shodná pole užší se čtyřmi obloučky. Obě pole krajní však s hledem na další vztahy nebylo možné provést ve shodných rozměrech (západní 5 obloučků, východní 6). Redukce nejzápadnějšího stěnového pole totiž souvisí se snahou dosáhnout osově symetrie boku westwerku podle jediné jeho středem procházející lizény. Stěnová pole westwerku tak mají na první pohled nezřetelnou vzájemnou odchylku v šířce 1 obloučku. *V této a dalších nepravidelnostech fasády se propisují jednak důsledky prostorové skladby interiéru členěného na nestejně velké a odlišně prostorově koncipované jednotky - v části východní vysoký prostor lodi a v západní dvouetážový útvar tribuny (podvěží zaniklé věže). Zásadní roli však má způsob přístupu k jednotlivým částem stavby jako k svébytným a relativně samostatným úvarům spíše jen aditivně spojeným do jednoho celku.*

Vysoko v horní části jižního průčelí jsou umístěna **4 okna s půlkruhovými záklenky a profilovanými ostěními**. Východní trojice oken prosvětluje chrámovou loď. Okna této trojice jsou pravidelně rozmístěna vzhledem k interiéru lodi. V exteriéru spolu s přilehlou částí lizénového rastru tvoří osově téměř symetrickou kompozici, jejímž středem je stření okno této trojice umístěné na ose nejužšího svislého stěnového pásu (k němuž přísluší čtyři obloučky). Obě okna vpravo i vlevo od této osy jsou posunuta mimo středy stěnových pásů, k nimž náležejí, a umístěna blíže středu motivu. Obtížný úkol sladit kompozici interiéru a exteriéru vedl k odchylce o 1 oblouček mezi poli vpravo a vlevo od osy procházející středním oknem trojice. Nejzápadnější čtvrté okno osvětluje horní patro tribuny. S ohledem na její vnitřní konstrukci (dnes již zaniklou) bylo vysunuto západním směrem mimo střed stěnového pásu, k němuž přísluší, blíže k jeho levé - západní lizéně. Ostění oken byla původně tvořena dvěma pravouhlými výstupky s dvojicí vložených třičtvrtěvalcových prutů dole ukončených drápkem. Vnitřní strana ostění s polovicí této profilace byla odstraněna při druhotném zvětšování světlosti okenních otvorů. Zasklení je provedeno z šestiúhelníků spojovaných olovem. Je pravděpodobně novodobé.

Prostor pod tribunou na západní straně kostela je prosvětlen **dvojicí kruhových oken** nahloučených těsně, avšak přesto ne zcela symetricky podél pravé a levé strany příslušné lizény (tato lizéna - jak již bylo ukázáno - byla osou kompozice jižní strany westwerku). Jejich polohu opět determinoval jak záměr osového řešení vnějšku

západní části kostela, tak záměr rovněž osově řešit jižní interiérovou stěnu klenutého podvěží. Poloha výběhů klenby pod tribunou zapříčinila drobný nesoulad kompozičních os vnitřního prostoru a příslušné části průčelí. Kruhová okna mají strmě zešíkmená neprofilovaná ostění rámovaná z vnějšku oblým prutem.

Střední stěnové pole vymezené druhou a třetí vnitřní lizénou obsahuje v přízemí **portál** chráněný a částečně překrytý zděnou předsíní. Hřeben její sedlové střechy zakrývá střed nadportálové římsy, která je variací na římsu hlavní. Její obloučkové podřímsí je tvořeno narozdíl od horního obloučky i vespodu zaoblenými. Zubořez se skládá z ostroúhlých prvků natočených vůči rovině fasády šikmo (*V zuborezu pod hlavní římsou jsou pravoúhlé prvky vůči fasádě kolmé*).

Bohatý ústupkový portál působí velmi robustně. Má značně vysoký trnož. Na jeho odstupněné ostění s profilovanou římsou dosedají půlkruhové archivoly vyklenuté nad plochým tympanonem (*Deska tympanonu je prasklá. Její praný roh je vynesena na kovové podložce*). Sloupky v ostění mají atické patky s nárožními drápkami, spočívající na vysokých deskách se členěným okrajem. Ornament na kubických hlavicích tvoří velmi schematizované (akantové ?) lístky (na hlavicích vnějších) a přetínající se kruhy provlečené uprostřed páskem (hlavice blíže dveřnímu otvoru). Profilace archivolt koresponduje s ostěním. Pravoúhlé ústupky jsou na vnější ploše lemovány dvěma drobnými pruty s výžlabkem. Součástí portálu byly ještě dva sloupky s archivoltou vysunuté před dochovaný líc portálu. Jejich polohu dokládají zbytky příslušné části kamenných trnoží v podlaze předsíně po obou stranách ostění portálu. Sloupky samy byly přesunuty k vnější stěně předsíně a byl na nich znovu vyklenut původní oblý prut. Jeho půlkruh určuje profil valené klenby předsíně.

Povrch portálu byl ve své spodní třetině poškozen pemrlováním. Vnitřní strava ostění byla ve své spodní části druhotně osekána.

Po sejmutí krytiny z předsíně byl v jejím podstřeší dokumentován celý průběh nadportálové římsy s obloučkovým podřímsím a zuborezem. Jsou v neporušeném stavu. Povrch kamenných kvádrů stěny v prostoru chráněném stříškou je výrazně méně erodován než na okolní nekryté fasádě a nese zřetelné stopy kamenického opracování (tzv. Randschlag). Před rovinu fasády výrazně předstupuje oblouk předposlední archivoly portálu a osekáný náběh na přesunutý oblouk archivoly poslední.

Předsíňový přístavek obdélného půdorysu je kryt sedlovou stříškou se štítem trojúhelníkového tvaru s dvakrát obloučkově projmutými dolními rohy. Uprostřed štítu je drobná půlkruhově završená nika. Štít spočívá na jednoduše profilované římsě,

kteřá obepíná celý přístavek předsíně. Prostý obdélňý portál s rovným nadpražím lemuje rezné kamenné ostění. Předsíňový přístavek je omítnut, základní plocha je natřena světle šedě, architektonické články bíle. Boční strany předsíně člení vpadlé kruhové terče lemované oblounem. Jejich tvar je zjevně inspirován kamennými kruhovými okny do podvěží kostela. Pod opadávající omítkou předsíně je vidět smíšené zdivo s cihlou, lomovým kamenem (břidlou) a kusy pískovcových kvádrů. Dveře jsou dřevěné, svlakové s rámovou vrstvou uspořádanou do kosodélného rastru. Schody ke vstupu do předsíně jsou pískovcové, se zaoblenými hranami stupňů. Jednotlivé bloky tvořící úseky stupňů jsou vzájemně propojeny seskobením zelednými skobami. Nejvyšší stupeň je vytvořen z desky novodobého dioritového náhrobku. Schodiště je částečně rozvalené.

Prostý přístavek sakristie s trojuhelníkovým hladkým štítem má střechu o sedlovém základu, která se komplikovaně vyrovnává s koutem lodi a oblínou apsidy s oknem, k nimž dosedá. Pro stavbu schodů ke vstupu do sakristie byly patrně užity kamenné desky původně jiného účelu. Okenní otvory jsou rámovány plochou šambránou. Barevná úprava omítky je shodná s předsíní. Charakter zdiva je v oprýskaných partiích soklu shodný se zdivem předsíně. Základ jihovýchodního nároží sakristie tvoří mohutný pískovcový kvádr. Okna v jižní a východní stěně sakristie jsou chráněna jednoduchými kovanými provlékanými mřížemi o čtvercovém rastru. Okna s šestitabulkovými křídly pocházejí z doby výstavby sakristie. Dveře na západní straně přístupné po částečně sesutých kamenných stupních jsou řešeny obdobně, jako dveře do chrámové předsíně. Zdobné kování zámku je lehce asymetrické, rokokové s mladším zásahem.

Severní průčelí lodi

Rozvrh severního průčelí byl mnohem jednodušším úkolem než u strany jižní, protože není tak jako ona zatížen průmětem důsledků interiérového uspořádání. **Základní koncept** daný trnožem, římsou se zubořezem, obloučkovým podřímsím a lizénovým rastrem jsou **shodné s průčelím jižním**. Oproti ní je však redukován počet otvorů. Osvětlena je pouze loď, do níž vede stejně jako na straně jižní trojice oken, která byla stejně jako jejich protějšky dodatečně rozšířena vyjmutím vnitřních částí profilací ostění. Východní stranu římsy uzavírá úplně dochovaná štítová konzola. Horní západní nároží s římsou, podřímsím a zubořezem (analogicky jako na straně jižní) bylo zednický opraveno cihlou a štukem při respektování původního tvaru. Jedn

článek obloučkového podřímsí zhruba v polovině délky jejího průběhu je proveden odchylně s užitím motivu náležejícího zubořezu apsidy .

Zdivo severního průčelí je souvislé, neporušené a beze stop po jakýchkoli mladších otvorech.

Východní průčelí

Pohled od východu ukazuje **štíťovou stěnu** chrámové lodi s přimykající se apsidou a východní průčelí sakristie.

I východní strana lodi a **apsida** spočívají na trnoži o stejné profilaci, jaká byla popsána u strany jižní a zmíněna u strany severní. Půlválcové tělo apsidy je členěno čtveřicí lizén prorůstajících do obloučkového podřímsí na spodní straně ukončeného oblou vlnovkou (podobně jako nad vstupním portálem na jižní straně lodi. Nad ním probíhá mělký reliéfní pás s motivy dvojic miskovitých obloučků připomínajících obrácená čela náběžných štítků. Zubořez tvoří vpadlý pás do něhož jsou v pravidelných roztečích vloženy půlválečky. Tento reliéfní pás je završen kamennou profilovanou římsou. Motiv římsy a pásu podřímsí přechází vpravo a vlevo od apsidy na stěnu lodi a vrůstá do nárožních lizén které lemují obě nároží štíťové stěny. Levá strana tohoto přepásání štíťové stěny je zakryta až po zubořez střechem sakristie. Na straně pravé je při bližším pohledu patrná chyba při provádění detailu styku podřímsí a lodi. Jak již bylo zmíněno je podřímsí lodi ukončeno pravouhle a u apsidy oble. Při provádění stavby byly připravené kvádry s navazujícími částmi podřímsí zaměněny tak, že pravouhlý článek na průčelí lodi se nelogicky stýká s oblým na apsidě a přebytečný pravouhlý prvek ruší řád podřímsí apsidy (obr.).

Apsida je prosvětlena **trojicí oken** s půlkruhovými záklenky a profilací ostění shodnou s okny popsány na jižní straně. Obě boční okna byla podobně jako okna lodi druhotně rozšířena. Původní profilace je však úplně zachována na okně v ose apsidy. Jižní okno je částečně překryto přiléhající střechem lodi.

Současná úpodoba **štíťu** je torzem původního stavu. Z podélných stěn lodi přechází pod jeho nasazením na čelní stěnu krátký úsek zubořezu. Spodní část profilu římsy z podélných stran se přepisuje do spodní partie štíťové konzoly. Z jejího vyložení lze dovodit původní tvar štíťu a rozsah jeho druhotného snížení. Jeho svědectvím je i nepravidelně zazubená a smíšenou dozdívkou s cihlou zarovnaná horní hrana štíťu a z téhož materiálu provedená náhrada jeho trojuhelníkového

vrcholu. Tyto stopy zanechalo odstranění vrchní vrstvy kvádrového zdiva štítu původně vysupujícího nad lodí nad rovinu střechy. Vrchol štítu byl úplně přezděn a osazen na něm kamenný křížek, nejspíše novodobý. Nad vcholem střechy apsidy v ose štítu je umístěna kruhová roseta s pvyhlámanou původně čtyřlístou výplní. V jejím profilovaném sešikmeném ostění je zlomkovitě dochován motiv bobulí.

Rovina štítu je oproti spodní části štítové zdi půdorysně posunuta o velmi malý ostrý úhel. Tato korekce byla provedena již v průběhu stavby. Před nasazením štítu zřejmě došlo ke úpravě **odchylky** v způsobené nedodržením pravoúhlého vytyčovacího systému buď již v půdorysném rozvrhu navazujících stěn nebo až v průběhu jejich vyzdívání. Cílem korekce zřejmě bylo obnovit pravoúhlost základny ještě před jeho vztyčením krovu (*K řešení této otázky, která odkrývá zajímavý pohled na postup výstavby a technickou dovednost i obtíže stavbu provádějící skupiny, by přispělo kvalitní geodetické zaměření*). Stopy po zabudovaném lešení, které jsou příznačné pro zdivo lodi, se projevují pouze ve spodní straně štítu.

Střecha apsidy je tvořena kratinkým sedlem s námětky přecházejícím v půlkužel s tímtež námětkovým zakončením. Na hraně hřebenu sedla je upevněn kovaný křížek. Vrchol hřebene apsidy je umístěn mimo její osu.

Západní průčelí

Jižní část západního průčelí kvárově zděné chrámové lodi je zakryto drobnou představenou omítanou věží se schodištěm na tribunu přistavěným k její jižní straně.

Stěnu lodi vyrůstající z trnože již popsaného tvaru lemují dvě okrajové lizény a osově ji na dvě shodné poloviny člení lizéna středová (viditelná z prostoru věže). Do vrchní části stěny přechází římsa se zubořezem a podřímsím stejného typu jako na podélných stěnách lodi. Obě nároží lodi byla v horní partii přezděna v souvislosti s vybudováním trojúhelníkového **štítu** z kamenného kvádrového zdiva, který završuje její průčelí. Zdivo štítu je dlišné od zdiva lodi i od zdiva věže. V jeho ploše lze pozorovat druhotně užitý pískovcový materiál včetně zlomku obloučkového podřímsí. Kamenné kvádry jsou kladeny s menší pečlivostí, než je tomu u zdiva lodi. Jejich povrch nemá lícovou úpravu. Štít nebyl stejně jako loď v době přisazení věže omítán.

Ve spodní části levé strany průčelí lodi je situováno kruhové okno, které osvětluje prostor pod tribunou. Jeho kruhový otvor je pečlivě vymezen výřezem v původním kvádrovém zdivu a na nynější profil dozděn po celém obvodu cihelnou přízdívkou. Tento otvor odpovídá týmž kruhovým výřezům v kvádrovém líci jižní stran podvěží, v

nichž se však narozdíl od strany severní dodnes zachovala vložená profilovaná ostění. Nad kruhovým oknem, je umístěno okno s polokruhovým záklenkem. Jeho profilovaná ostění shodná s ostěními oken lodi nebyla zasažena mladšími úpravami a zachovala si původní podobu. Je to jediné úplně zachované okno v obvodovém zdivu lodi kostela (vedle rovněž původního poněkud menšího osového okna apsidy).

Tři strany **věže** ze smíšeného zdiva jsou přistavěny na spáru ke kvádrovému průčelí. V rovině římsy, kde zdivo lodi končí, nasedají východní stěna věže a příslušné části plochého štítu na jeho korunu. Spodní část posledního patra věže nad úroveň románské římsy je ke štítu rovněž přisazena na spáru. Horní partie věže byla v době průzkumu pro sondáž nedostupná.

Věž byla omítaná a členěná po výšce na tři etáže plochými omítkovými pásy. Vstup do podvěží s jednoduchým pravoúhlým kamenným ostěním je umístěn v ose západní strany věže. Přízemí věže ze k severu a jihu prosvětlovala dvojice půlkruhových oken lemovanému plochým páskem. Severní bylo zazděno a jižní rovněž zaniklo přístavbou schodiště. Horní zvonové patro věže se do tří stran otevírá obdélnými okny s polokruhovým záklenkem zakrytými žaluziemi. Věž kryje nízký jehlanec střechy ukončené makovicí a kovaným křížem.

Schodišťový přístavek je zcela prostý. Vyplňuje kout mezi věží a průčelím lodi. Byl na spáru přisazen jak ke kvádrovému zdivu lodi, tak k již omítanému a obílenému líci jižní strany věže. Pultová stříška přístavku se zvedá směrem k lodi a končí pod spodní linií zubořezu. V jižní a západní stěně přístavku se otevírají okna téhož půlkruhového tvaru, jaký byl užit na starším tělese věže. Jejich původní výplně s paprscitým členěním jsou zachovány.

Poznámky ke stavební technice uplatněné na stěnách lodi a apsidy

Stěny jsou provedeny z oboustraně lícovaného zdiva z velmi pečlivě opracovaných kamenných kvádrů. *Použitý materiál pravděpodobně pochází z lomu na Potvorovské hoře, vzdálené asi 2km západně od obce. Lom je připomínán již k roku 1558. Pískovec s pevným křemitým tmelem je hrubozrnný a žlutavý. Pouze náhodně se objevuje i načervenalý. Materiál obou barev je na stavbě uplatněn náhodně, bez zřejmého výtvarného záměru.*

Na líci zdiva lze místy pozorovat neprůběžnost spar. Řádkování zdiva je občas narušeno osazením kvádrů větší výšky, zpravidla v blízkosti náročněji opracovaných kusů (lizen, vlysu apod.). Na některých kvádrech v interiéru i exteriéru jsou vytesány

kamenické značky. Vyskytují se především na nárcnějších kamenických kusech, pouze zřídka na běžných kvádrech. Na kostele se objevuje více než 10 typů značek nejrůznější podoby. Stylizovaná písmena N, V, S, P v latinské maiskuli doplňují různé druhy šipek, křížů, spirál a dalších geometrických tvarů. Na hlavním portále se uplatňuje několik druhů kamenických značek, což svědčí o účasti několika zkušených kameníků.

Ve spodní partii kostela jsou místy osazeny kvádry překvapivých rozměrů. Velikost použitých kvádrů se po výšce zmenšuje. Zdi byly stavěny z lešení, jehož nosníky byly zazděny do zdiva. Otvory pro támy vznikly odříznutím rohu kvádrů. V současné době jsou tyto otvory o rozměrech cca 15 cm zaplněny malými kvádríky. Není zřejmé, zda se jedná o úpravu úvodní, nebo důsledek některé z mladších oprav. Vzdálenost řad otvorů se pohybuje kolem 3m. Na jižní straně jsou patrné 4 řady otvorů, na severní 5. Na nízké apsidě stačila 2 patra lešení. Na severní fasádě dvě neúplné řady horních otvorů v blízkosti trojice oken napovídají, že k vysunutí lešení mohla být právě tato okna využita.

Kvádry zdiva byly ukládány do maltového lože s vloženými plátky břidlice. Na rubu klenby konchy bylo rovněž pozorováno klínování spar mezi kvádry úlomky břidlice. Úprava spar je nezřetelná. Spíše se blíží rytí než podřezávání. V exteriéru je pojivo z povrchu spar značně vyplaveno.

Interiér kostela

K plochostropé lodi se na východě pojí půlválcová apside zaklenutá konchou. Z boku apsidy se vstupuje jižním směrem do sakristie. Zadní třetinu interiéru vyplňuje vyplňuje klenutá tribuna, která je pozůstatkem věžovitého westwerku. Schodiště na tribunu je vedeno z vnějšku přístavkem. Z tribuny se vystupuje schodištěm ve tloušťce zdi do podstřeší. Odtud je přístupno zvonové patro věže.

Povrch stěn je omítaný a krytý vrstvou nátěrů. V apsidě je patrná superpozice alespoň dvou vrstev nástěnných maleb. Na předprsni tribuny, vykonzolovaném výstupku a jeho podpůrných člancích a arkádách jsou patrné sotva zřetelné zbytky figurální i ornamentální malby. Podlahu lodi kostela kryje terazzo s dekorativními bordurami a ústředním rosetovým motivem.

Prostor lodi s apsidou

K plochostropé lodi se pojí jednou pravouhle odstupněným triumfálním obloukem **apsida klenutá konchou** vyzděnou z pečlivě přitesaných lícovaných kvádrů, které se prokreslují pod nástěnnou malbou provedenou na kamenný podklad. Koncha je od svislé omítané stěny, rovněž zčásti pokryté figurální i ornamentální malbou, oddělena profilovanou římsou. Ta pokračuje přes triumfální oblouk až na čelní stěnu lodi nad sloupky v obou východních koutech lodi. Apsida je prosvětlena trojicí oken, z nichž obě boční byla druhotně zvětšena stejným způsobem, jako okna lodi. Okno v ose zakryté raně barokním oltářem zůstalo v původní podobě. Na levé straně od oláře je zachováno kamenné sříňkové sanktuárium završené trojúhelným štítkem s plochým reliéfem trojlistu. Na pravé straně apsidy vedle vstupu do sakristie byla snad již v průběhu výstavby ve zdivu vytvořena nika s polokruhovým záklenkem rozdělená po výšce příčným překladem. Ostění vstupu do sakristie je hladké, pravouhlé, pískovcové. Jeho práh je přístupný po třech stupních z nynější úrovně podlahy kostela, které bylo dosaženo prohloubením o 0,7 m v roce 1895. Umístění popsané niky odpovídá výšce podlahy před snížením podlahy.

Kamenná **oltářní menza** krytá antependiem a raněbarokním oltářním nástavcem (1683?) pochází z doby výstavby kostela. Je vyzděna z kvádrového zdiva stejného vzhledu, jako zdivo stěn lodi. Její rozšířený sokl přechází do kvádrového tělesa (stipes) se zešikmeným, lehce projmutým náběhem. Na východní straně stípu je zřetelná kamenická značka v podobě písmena N. Stejná značka je vytesána na vnitřním líci kvádrového východního štítu lodi. Krycí deska menzy je monolitická, kamenná. Ostatková schrána je nezakrytá a patrně prázdná. Vzhledem k zakrytí menzy mladším oltářem není dostupná bližšímu zkoumání.

Kazatelna je novodobá z doby po úpravě úrovně kostela v roce 1905. Její parapet je překryt zcela hovodobými dřevěnými reliéfy s figurálními motivy. Na levé hraně triumfálního oblouku a za ní jsou poškozené nástěnné malby. Tato situace svědčí o umístění starší kazatelny, která byla přístupna ze starší zvýšené podlahové úrovně.

Trojice oken je vsoko umístěna v přední části plochostropé **lodi**. Podélné stěny lodi jsou nečleněné. Pod omítkou stěn se prokresluje skladba jejich kvádrového líce. Do interiéru lodi se obrací rub již popsaného vstupního portálu. Nálevka jeho zešikmeného ostění je natolik hluboká, že proniká celou tloušťkou zdiva od jižní obvodové stěny lodi až k interiérovému líci. Její hloubka zcela potlačila portálovou niku. Rub ostění portálu dokonce mírně předstupuje před líc stěny do interiéru lodi.

Vnitřní hrany rubu ostění byly druhotně zkoseny, aby se zvětšil úhel otevření dveřních křídel. Dveřní křídla s bohatým zdobným kováním na lícní straně mísícím historizující a secesní motivy byla osazena na nové závěsy v souvislosti s úpravou výšky podlahy v r 1907 (datování v ozdobném kování uprostřed klapačky na lícové straně dveří). Stopy starších závěsů jsou nezřetelné. Spodní část vnitřního ostění portálu byla druhotně upravena přisekáním. Kamenná kropenka vlevo ode dveří je osazena ve výšce odpovídající úrovni podlahy před jejím snížením.

Zhruba v polovině délky lodi jsou do severní a jižní stěny osazeny dvě stejné kamenné profilované konzoly, na nichž jsou umístěny rokokové zasklené skříňky. Stáří a původ konzol jsou nejasné. Nelze vyloučit, že se jedná o součásti zaniklého westwerku druhotně užitě v mladších úpravách.

Torzo westwerku

Zadní třetinu chrámové stavby tvořil westwerk - mohutný západní věžovitý útvar v plné šíři lodi s tribunou v patře. Westwerk vyplňoval více než třetinu půdorysné rozlohy stavby.

Přízemí westwerku

Pozůstatkem je mohutný pavlačový útvar podklenutý dvěma poli bezžeborných křížových kleneb se stoupavou vrcholnicí vložené mezi obvodové stěny západní části kostela a dvouobloukovou arkádu vymežující přízemí westwerku proti lodi.

Arkáda, která původně vynášela celou východní stěnu westwerku, spočívá uprostřed na mohutném pilíři čtvercového půdorysu s vyžlabenými hranami a vloženými pruty, k jehož bokům jsou přiloženy čtyři polosloupky.

Polosloupek na východní straně pilíře směrem do lodi vynáší hranolovou příporu a na ní vykonzolovaný profilovaný výstupek čtvercového půdorysu s torzem zděného parapetu a sloupky s patkami a nárožními drápky v rozích. Tento výstupek je přístupný z patra tribuny.

Oba polosloupky na severním a jižním boku ústředního pilíře vynášejí hranolové pasy podložené obloukům arkád. Pasy pod arkádami dosedají na přízední polosloupky s podložkami. Západní polopilířek mohutné svazkové střední podpory vynáší pas mezi oběma poli klenby pod tribunou. Na protilehlé straně při západní stěně pas opět dosedá na polopilířek s příložkou. V obou západních koutech jsou

klenební výběhy uloženy na čtvrslooupky, na něž se sbíhají i přízední pasy lemující čelní oblouky. Způsob dosednutí přízedních pasů však zřejmě nebyl do důsledků promyšlen.. K jejich osazení u přízedních výběhů čelních arkád a u zadního osového poloslooupku nutno již během stavby přidat další, snad původně nezamýšlené konzoly. O jejich dodatečnosti vůči prvotnímu konceptu může napovídat jejich profilace odlišná od tvaru sousedící římsy. Její tvar, který svou odlišností může budít pochybnosti, se však uplatňuje ještě v profilaci konzolového výstupku vysunutého z parapetu tribuny. Není tedy v tvarové řeči raněstředověké stavby cizorodým prvkem. Poloha dvojice kruhových oken na jižní straně podkruchtí je vázána na osu čelního oblouku klenby spočívající na přízedním pasu. Tato symetrie byla sledována s takovou důsledností, že jí byla obětována pravidelnost polohy oken vůči lizéně na vnější straně zdi. Poloha pasu vymežující pole symetrické kompozice byla dána jeho uložením na konzolu, jejíž tvar a přiložení k výběhu arkády se zdají být zdrojem pochybností. Koncept vnější a vnitřní strany téže zdi na sebe reagují. Vzhledem k technice neomítaného zdiva s pečlivě provedeným lícem je téměř vyloučeno, že by nepravidelnost příslušné části fasády s kruhovými okny mohla být výsledkem mladšího zásahu. Pas i konzola by vzhledem k těmto okolnostem měly být součástí první románské stavby. Tento předpoklad, který je založen na názoru na kompoziční postupy tvůrce stavby a na předpokládaných stavebních postupech, by bylo vhodné verifikovat sondou.

Hlavice sloupů vynášejících pasy a výběhy kleneb pod tribunou jsou trojího typu. Při obvodových stěnách jsou čela krychlových hlavic polosloupů zdobena opticky působivým geometrickým motivem hustě natěsnaných ostře do plochy zaříznutých soustředných kružnic. Koutové čtvrtsloupky mají hlavice zdobené svěšenými půlobloučky (motiv se uplatňuje i u hlavic čtvrtsloupků v čele hlavní lodi po obou stranách triumfálního oblouku). Čela hlavic polosloupků ústředního pilíře zdobí motiv uzavřených pletenců vytvořených z plochého pásku.

Klenbu patra vynáší čelní arkáda a pas rozpjatý mezi střed západní stěny a pilíř arkády. Jedná se o dvě pole křížové bezžebné klenby v současné době pokryté vrstvou omítky. Na stáří klenby se dá usuzovat pouze z některých charakteristických znaků jejího tvaru. Nejvýraznější je velmi ostrý břit pronikové hrany klenebních kápí při výběhu z podpory. V detailu svého průběhu křivolace nepravidelná hrana spodní části přiosřeného břitu svědčí o obtížích při bednění tohoto úseku hrany ve stísněném prostoru nad výběhy pasů. Tento detail je příznačný pro románské klenby klenuté do pasů. Plochy klenby jsou - pokud je to možno vizuálně posoudit - přímkové

(narozdíl od některých vyobrazení, které je zachycují jako vzduté). Při vhodném osvětlení vykreslují stíny na povrchu kápí stopy, které lze s velkou pravděpodobností přičíst stopám po jejich zdění na šalování. Výraznost a čitelnost těchto stop je oslabena omítkovou vrstvou. Na obou klenebních polích jsou patrná místa, kde došlo k opravě přinejmenším omítkové vrstvy, možná i klenební kápě samotné. Ve vrcholu severního klenebního pole je nápadně vyhlazené místo, které upoutává absencí živé modelace povrchu raněstředověké klenby. Převážná část průběhu hran tohoto pole nad nepravidelnou zónou výběhů je nápadně precizní. Zdá se, že toto pole bylo opravováno. Modelace povrchu kápí je nezřetelná i v části klenební kápě nad dvojicí kruhových oken na jižní straně jižního klenebního pole. *(Může se jednat o indicii většího stavebního zásahu, snad průrazu vrcholem klenby. V patře je příslušná část podlahy, která je jinak dlážděna cihelnými dlaždicemi, kryta dřevěným prkenným krytem).* Na severní stěně prostoru u výběhu klenby je odkryt rudkový nápis s nečitelným monogramem a datací 1794.

Prostor pod tribunou v současné době prosvětluje trojice **oken**. Dvě z nich umístěná v jižní stěně pod vrcholem čelního oblouku jsou drobného kruhového profilu se široce rozevřenou špaletou lemovanou v líci stěny oblounem. Úprava je shodná jako na vnějšku objektu. Severní pole západní stěny prosvětluje okno s polokruhovým záklenkem a sešikmeným parapetem vzniklé zvětšením světlosti původního kruhového otvoru stejného druhu, jako jsou kruhová okna ve straně jižní. Dnes zazděný otvor s polokruhovým záklenkem v jižním poli západní strany mohl vzniknout úpravou téhož výchozího tvaru. Později ho zakryl z vnější strany přiložený schodišťový přístavek.

Přízemí westwerku nenese žádné uchopitelné stopy toho, že by se z něj v jeho původní podobě dalo vystupovat do patra. Otvory v jižní a západní stěně vylučují existenci schodiště vtloušťce zdi. V severní zdi, kde prostup schodiště z přízemí do patra není díky absenci otvorů vyloučen, není stopy po jeho vstupním portálu ani po vyústění horní části tribuny. Vyloučit tuto variantu by mohl hloubkový průzkum. Po točitém schodišti umístěném podle plánu z roku 1826 v jižní části westwerku ve válcovém zděném tělese přitisknutém ke stěně v mezi dvojicí kruhových oken se zachovaly sotva viditelné stopy v nepravidelnostech omítky přilehlé stěny a klenební kápě. V patře lze za stopu jeho vyústění pokládat anomálii v kladu cihelné dlažby v prostoru pod jižními okny

Patro westwerku

Vstup do patra v jižním poli západní stěny westwerku uvozen **monumentálním ústupkovým portálem** s vloženými sloupky a hlavicemi s motivem soustředných kruhů. V současné době je přístupný z horní podesty schodiště ve schodišťovém přístavku. Plochý strop schodišťového přístavku ze zališťované hobry přibité na vazné trámy pultové stříšky překrývá jeho tympanon a archivoly. Tympanon je při segmentovém okraji zdoben mělkým reliéfem navazujících půlobloučků.. Spolu s archivoltami nese stopy polychromie. V ose tympanonu je zřetelný malovaný motiv mandorly. Levá část ostění je překryta zdivem jižní stěny věže, která je k západní stěně westwerku přistavěna. Pata portálu je až po drápky patek zapuštěna do cihlové podesty schodiště. Rub tympanonu při pohledu z interiéru tribuny je zapuštěn v mělké portálové nice a zdobí ho malba anděla.

Interiér patra není již tak celistvě dochován jako jeho přízemí. O jeho zaklenutí svědčí jen koutové **výběhy žebrových kleneb** při západní stěně a výběh mohutného dvouvrstvého pasu s oblouny vloženými do výžlabků hran, podloženho oblým prutem. Výběh trčí do prostoru tribuny kolmo ke stěně ve směru podélné osy lodi. Žebra zaniklé klenby jsou tvořena hranolovými podložkami podpíranými oblým prutem. Pasy a žebra jsou velmi robustní. Klenební žebra a pas opět spočívaly na čtvrt- či polosloupcích s podložkami jako v přízemí. Východní strana westwerku oddělující jeho prostor od prostoru lodi není až na malé zbytky zachována. K jejím pozůstatkům náleží bezpochyby alespoň část zděného parapetu nynější kruchty s výstupkem vykonzolovaným z jejího středu do prostoru lodi. V levém ostění průchodu na tento výstupek je zachována jeho profilace s oblým prutem na hraně. Je obtížně přístupná a bez odmontování mobiliáře nejde zaměřit. Nad parapetem při severní stěně lodi se zvedá krátký úsek příložky, která je patrně pozůstatkem zaniklé čelní stěny. Ve zdivu severní stěny v prostoru mezi potálkem uvozujícím schodiště v tloušťce zdi a parapetem lze zaznamenat dva sotva patrné výstupky, které snad mohou souviset s průběhem čela zaniklé klenby. Na jižní stěně nejsou zřejmě žádné jasně uchopitelné stopy zaniklého uspořádání. Jen v její horní partii se zdá rýsovat úsek prachem prokreslené křivky, která by snad mohla být stopou čelního oblouku klenby. Jev sám je však nedostatečně průkazný. Další stopy westwerku by mohl zachytit sondážní průzkum.

Podlaha nynější kruchty ze čtvercových keramických dlaždic je umístěna tak vysoko, že se v ní utápějí patky čtvrt- a polosloupků až po drápky.

Západní okno tribuny je oním jediným kompletně zachovaným okenním otvorem lodi s neporušenou vnější a vnitřní profilací ostění. Jižní okno bylo zrušením vnitřní části profilace zvětšeno stejně jako okna lodi.

Parapet tribuny po obou stranách konzolovitého výstupku je svrchu kryt hlazenou dřevěnou fošnou. Na krajích parapetu tribuny jsou volně umístěny dvě dřevěné raněbarokní sochy andělů v téměř životní velikosti.

V severní stěně se otevírá půlkruhově završený vstup na spodní podestu schodiště v tloušťce zdi.

Schodiště v tloušťce zdi

Masivem severní stěny stoupá do podstřeší schodiště v tloušťce zdi. Vstup na něj otevírá nezvýrazněný portálek s plochým kamenným ostěním a s půlkruhově završeným záklenkem situovaný blíže předprsň tribuny. Za ním následuje dolní podesta, odkud stoupá schodišťové rameno směrem západním až ke štítové stěně, kde končí v zazdívce z téhož materiálu, jako je navazující zdivo štítu. Schodišťové stupně jsou vytesány z masivních pískovcových kvádrů. Náslapná plocha stuňů je uprostřed mírně prošlapána. Obě boční stěny schodiště tvoří zdivo z jedné vrstvy oboustranně lícovaných přesně opracovaných kvádrů. Místy se uplatňují neprůběžné zalamané spáry. Strop schodiště tvoří schodovitě přes sebe skládané tesané kamenné desky. Šikmice jejich stoupání kopíruje sklon schodiště. Schodiště pokračuje až ke západní štítové stěně, kde je ubouráno a jeho západní strana přezděna. Vystupujeme-li vzhůru, tak po pravé straně směrem k tribuně prostupuje kvádrovou zdí s vodorovnými ložnými sparami rubová strana přízedního pasu, který v interiéru westwerku spočívá na severozápadním koutovém čtvrtsloupku. Ze zakřivení oblouku se lze dohadovat, že severní čelní oblouk klenby 1. patra westwerku svou výškou přesahoval výšku nynější koruny zdiva. K témuž závěru vedou křivky výběhů kleneb a přízedních pasů viditelné z tribuny. V bocích schodiště jsou situovány 2 jamky neznámého účelu o hloubce cca 10 cm. Ve východní stěně dolní podesty je cca 0,5 m nad zemí otvor (detaily nezměřeny).

Schodiště nemá dochovanou horní podestu, a původní horní portál. Není osvětleno z exteriéru denním světlem (což bývá u schodišť tohoto typu pravidlem). Dochovaná výška jeho ramene evidentně nepostačovala k výstupu na výškovou úroveň

odpovídající rubu klenby prvního patra westwerku. Z této situace již bylo dovozeno, že schodiště muselo nutně pokračovat za podestou uvnitř severozápadního nároží dále vzhůru západní stěnou. Tato část západní zdi byla i se schodištěm likvidována a přezděna.

Podstřeší

Plochý strop zakrývá loď i prostor nad tribunou. Jako jeho nosná konstrukce slouží vazníky krovu. Kolmo na ně byla v podélném směru položena čtveřice (?) trámů. Přes ně byla položena podlaha z uzounkých povalů krytá vrstvou lepenice.

Východní štít kostela je ve svých dolních zhruba dvou třetinách vyzděn i na vnitřním líci obráceném do půdy z kvádrového zdiva. Úprava spar je však méně pečlivá než v interiéru lodi. Horní třetina líce štítu je provedena ve smíšeném zdivu s cihlou. Přechod tvoří jasná vodorovná spára. Vzhledem k tomu, že vnější líc štítové partie tvoří původní kvádrové zdivo, lze předpokládat, že horní partie štítu byla provedena ve zdivu menší tloušťky a teprve dodatečně zesílena přízdívkou. Západní štít lodi je v interiéru přestříknut maltovým ohozem. Na první pohledse jeví jako jednolitý. Hambalek přiléhajícího krovu však zakrývá linii, v níž na spodní partii štítu přisedá horní část přistavěné věže. Zvonové patro věže je s podstřeším spojeno půlkruhově zaklenutým průchodem. Jeho svislá ostění byla vezděna do otvoru vylomeného v ose staršího štítu, jehož vrchol byl snesen do úrovně hambalku krovu. Záklenu otvoru byl vyzděn jako součást východní stěny věže nasazené na ubouraný štít. Na zvonové stolici osazené na ústupku zdiva jsou dva zvony. Menší je datován rokem 1701, druhý větší má letopočet nečitelný, písmo gotické.

Krov lodi

Krov nad lodí je krokrové soustavy s ležatou stolicí a podélným vázáním. Základem každé vazby krovu je úplný trojúhelník, sestávající z vazného trámu a páru krokví, opatřený hambalkem. Vazné trámy se na okraji krovu opírají o pozednici, patrně kámpem.

Zavětrování je provedeno pod rovinou krokví ve dvou vzájemně prostřídáných systémech:

- 1) šikmé diagonální zavětrovací vzpěry v podélném pohledu ve tvaru „V“
- 2) síťová soustava ondřejských křížů

Podélné vázání je tvořeno jednak patní (okapní) vaznicí a dále vaznicí na horním konci šikmých sloupků. V polích s diagonálními vzpěrami podélného zavětrování je pak ještě dvojice vodorovných rozpěr, přeplátovaných s těmito rozpěrami.. V polích síťového zmnožení ondřejských křížů tyto rozpěry nebyly potřebné.

Plné vazby jsou ve 2 provedeních:

- 1) kompletní s páskem a rozpěrou
- 2) bez pásku i bez rozpěry

Plná vazba s páskem je vždy na rozhraní celých polí zavětrování, čítajících vždy 4 pole mezi krokvy.. Plná vazba bez pásku a bez rozpěry je jen uprostřed polí zavětrovacího systému 1, tedy se vzpěrami.

Šikmé sloupky ležaté stolice se opírají o průběžnou pětibokou patní vaznici, kampanou do vazných trámů. Do téže pětiboké vaznice jsou čepovány i všechny diagonály zavětrování, jak ondřejských křížů, tak vzpěr.

Všechny spoje jsou v provedení čep a dlab, nikde nebyly použity rybinové pláty.

Na okraji střechy je římsové prkno, o něž se opírají konce námětků, na horním konci přibitých na horní plochu krokví.

Systém krovu je v zásadě barokní, zvláště s ohledem na použití pětiboké patní vaznice a již důsledné čepování všech spojů. Hambalky se již bez mezery dotýkají rozpěr plných vazeb.

Zvláštním jevem, který dataci krovu "tlačí" hlouběji je síťový systém ondřejských křížů. Krov lze datovat do 2. pol. či do konce 17. stol. (*zpracoval Ing. arch. Rykl*).

Dendrochronologické datování bylo v samém závěru průzkumu provedeno na základě dvou vzorků z pozednice konchy a čtyř vzorků z ležatých stolic krovu hlavní lodi. Dendrodatum náležející apsidě je 1675/6. Krov lodi je zbudován ze dřeva smýceného 1676/7. Část krokví byla vyměněna a nenáleží již původnímu krovu. Jedna z vaznic ve středu lodi nese v horní části stopy po propojení s další, dnes zaniklou konstrukcí.

Interiér předsíně

Čelní stěnu nevelkého prostoru předsíně na straně chrámové lodi zcela vyplňuje portál. Půlkruh jeho vnější dochované archivoly určil profil valené klenby, která tvoří strop předsíně. Jižní stěna předsíně s nynějším vstupem, která tvoří protějšek portálu, je lemována posledním, dříve portálu představeným párem sloupků s navazující archivoltou, které byly do této plohy přeneseny a zapojeny do novostavby předsíně. Sloupky i archivolta jsou opatřeny několika vrstvami nátěrů. Obě boční stěny předsíně jsou členěny nikami. Podlahu předsíně tvoří dlažba z velkých ohlazených kamenných desek. Úsek podlahy v rozevření ostění portálu je pokryt terazem navazujícím na stejně krytou podlahu lodi kostela.

Interiér sakristie

Sakristie je prostý plochostropý prostor vážně narušený důsledky dlouhodobého zatékání a následných poruch zchátralého krovu. Jejich dopad se projevuje v narušené statické stěně. Omítaný strop s fabionem je těžce poškozen. Severní a část západní stěny prostoru tvoří původní vnější líc kostela se svým členěním soklem a lizénami. Profilace kamenických článků jsou místy poškozeny. Úroveň podlahy odpovídá její výšce v presbyteriu před snížením.

Stavební dějiny kostela

(zpracované na základě rozboru stavby s přihlédnutím k dalším dostupným zjištěním)

Úvodní poznámka

Kostel sv. Mikuláše v Potvorově patří k těm významným raněstředověkým stavbám v Čechách, které se staly předmětem badatelského zájmu již v polovině 19. století a uchovaly si výlučné postavení v jeho popředí až do současnosti. Všichni přední badatelé, kteří se zabývali problematikou románské sakrální architektury u nás, se v různých souvislostech dotkli potvorovského kostela. Ve způsobu uchopení a zpracování potvorovského tématu se odrážejí proměny přístupu naší uměnovědy za poslední jednoho půl století. Obsáhlou literaturu k tématu shrnula A. Merhautová (1971, s. 199-200). Podrobně prostorovou strukturu kostela na základě poznatků zjistitelných povrchovým ohledáním stavby nejnověji rozvedla K. Benešová (1978, s. 51 - 52), která se rovněž nejpodrobněji vyjádřila k inspiračním zdrojům jeho výtvarného pojetí i stavebnímu typu. M. Radová (1979, s. 50) uvedla do naší odborné literatury půdorys nejen přízemku, ale i patra westwerku s náznakem směru úvah o možném způsobu zaklenutí jeho 1. patra. Novější literatura již k prohloubení této poznatkové hladiny podstatně nepřispěla.

Nástěnné malby potvorovského kostela zpracoval J. Mašín (1954) K otázce stavebníka přinesl ucelený názor T. Velímský (2002, s. 44 - 47).

Výlučné zaměření na prvotní stavební etapu kostela a vyčerpání možností studia její morfologické stránky na úrovni odpovídající povrchovému ohledání raněstředověkých pozůstatků uzavřelo na sklonku 80. let minulého století velkou etapu jeho poznání.

V současné době se zpracování potvorovského tématu ocitá v kvalitativně nové situaci.

Prohlubující se pohled na hmotnou a duchovní kulturu středověké společnosti na sklonku 12. a počátkem 13. století nabízí již složitěji strukturované pole úvah o historickém kontextu vzniku tohoto mimořádně kvalitního stavebního díla a jeho společenských dimenzích.

Přístup ke stavebnímu dílu zkoumanému i jako funkční útvar v procesu všech jeho stavebních proměn otevírá prostor k otázkám, které dosud nebyly položeny.

Soudobé dokumentační techniky dovolují s větší přesností, než která byla dosud užitá, vytvořit podklady jak pro detailnější tvarovou analýzu torzálních částí, která se

může stát zdrojem nových podnětů k jejich ideové rekonstrukci a otevřít nové možnosti pro srovnávací výzkum. Přesná a detailní dokumentace rovněž vytváří podklad ke studiu stop stavebních postupů. Poznání v těchto rovinách může mít závažný dopad na názory na kontext vzniku stavby i na její datování.

Standardního průzkumu objednaný zadavatelem však představuje platformu, která v důsledku nastavení svých vstupů povětšinou vede k rekapitulaci známých skutečností a vytváří pouze velmi omezené pole k posunu současného poznání. Nedotčena jím zůstává výstižná charakteristika K. Benešovské, která uvádí, že: "tento kostel by mohl stát kdekoliv v Alsasku..." a oprávněně označuje potvorovský kostel s impozantním útvarem tribuny a westwerkem za stavební dílo spjaté jak svou skladbou tak výzdobou s alsaskou štaufskou architekturou a s jejími ohlasy v Ebrachu, Bamberku a v dalších německých lokalitách. Pro utvoření jasnější představy o jeho částečně zaniklém hmotovém a prostorovém uspořádání autorka nabídla analogii s rovněž velmi známým a podrobněji dokumentovaným kostelem sv. Bartoloměje v Praze- Kyjích, jehož hmotová skladba s mohutnou západní věž v plné šířce lodi se dodnes zachovala bez podstatných změn. Může tak sloužit vedle výrazné paralely s kostelem ve Vinci, uvedené do naší odborné literatury již B. Mádlem (1890) jako přijatelný model k vytvoření hrubé představy o původní podobě potvorovského kostela.

Tento model zůstává výsledky předložené práce v podstatě nezměněn.

Tribunový kostel a dvorec

Svou historii má představa funkce samotného útvaru tribuny, která se odvíjí již od úvah Birnbaumových ve dvacátých letech minulého století a vrcholí o čtyři desetiletí později studií Menclovou věnovanou našim emporovým kostelům. Časová odlehlost této poslední syntetické práce věnované u nás tématu vlastnického kostela dává tušit, že současné bádání zůstává tématu "panské tribuny" hodně dlužno. Nový vstup k této problematice přinesla nejnověji práce archeologa J. Klápštěho (2005), která mimo jiné kriticky konfrontuje dosud přijímané názory s výsledky archeologických výzkumů postihujících z různých úhlů vztah raněstředověkého kostela a feudálního sídla v jeho zázemí.

Nejen na základě této práce je zřejmé, že bude v každém konkrétním případě nutno stavebněhistoricky a archeologicky prověřit a doložit způsob vazby těchto dvou jednotek a poměřit skutečnou nálezovou situací často nekriticky přijímaný a šířený

předpoklad o propojení obytného stavení panského dvorce a tribuny kostela dřevěným můstkem.

Pokud z tohoto hlediska pohlížíme na situaci v Potvorově, tak se zdá, že právě tato lokalita by mohla náležet k místům, kde dosud lze s velkou nadějí očekávat odpovědi na otázky týkající se vztahu dvorce a kostela.

Potvorov je situován v poloze typické pro raněstředověkou vesnici. Zaujímá vyvýšené místo na střední táhlé terase nad tokem Mladotického potoka na styku dvou velmi plochých pramenných muld. Na okraji jimi vyznačené nevysoké ostrožny, která přechází v terasu mírně se zvedající se od obce východním směrem ke Kralovicím, stojí kostel sv. Mikuláše s přilehlým areálem fary. Kolem kostela jsou dodnes patrné pozůstatky příkopu a valu. *Východnější část vesnické zástavby má spíše shlukový charakter. V západní části vsi je patrná snaha o vytvoření přímé fronty návsi s parcelami kolmými na tuto linii. Nabízí se hypotéza o starší nepravidelné struktuře raněstředověké zástavby místy regulované a dotvořené mladším plánovitým urbanistickým počinem. Bez archeologického výzkumu je verifikace této hypotézy nemožná.*

Západní průčelí románského kostela s portálem na tribunu je situováno jen necelé 3m (zkontrolovat !) od hranice pozemku fary. Areál fary je rozložen na největší pozemkové parcele v jádře obce. Na jeho ploše je kromě barokní obytné budovy situováno ještě několik staveb. Dle údajů, které nebyly v rámci tohoto průzkumu ověřovány, jsou ve zdivu dnes již částečně zřícené kamenné podsklepené budovy vzdálené ....m od západního průčelí kostela druhotně užity středověké architektonické články. Druhotně užité kvádry jsou zřetelně viditelné i v ohradní zdi fary. Sběrem byl v těchto místech získán archeologický materiál dokládající osídlení již v druhé polovině 12. století (za informaci děkuji Mgr. M. Čecurovi). V této souvislosti je třeba naléhavě doporučit, aby každý další navazující výzkum kostela (podrobný stavebněhistorický, archeologický a archivní rešerše k nim) byl spojen s výzkumem v areálu fary. Je velmi pravděpodobné, že právě v těchto místech lze počítat s nálezy využitelnými při zkoumání vztahu feudálního dvorce a kostela. *Jakýkoliv výraznější zásah do terénu ve farním areálu a v okolí kostela a jeho ohrazení by měl být prováděn pouze pod archeologickým dohledem. Vzhledem k postupujícímu rozpadu zdiv hospodářských staveb by měl být zajištěn jejich urychlený stavebněhistorický průzkum. Zajímavé informace může poskytnout i průzkum zdiva barokní fary, k němuž by mělo dojít v předstihu před stavební obnovou.* Samotné nálezy druhotně použitých článků mohou souviset jak s případným sídlem, ale mnohem pravděpodobněji se zbořeným

westwerkem. Vzhledem k tomu, že jeho odstranění lze s velkou pravděpodobností klást až do doby barokní, pak by nepřekvapovalo, kdyby ve zdivu budov a ohradní zdi barokně přestavěného areálu našel uplatnění stavební materiál ze snesené věže sousedního kostela.

V souvislosti s úvahami o raněstředověké podobě případného feudálního sídla se nabízí zamyslet se nad dvěma pozoruhodnými skutečnostmi:

Tribuna kostela je umístěna ve výšce, kterou lze i při absenci statistických údajů považovat za mimořádnou. Zatím nebyly zjištěny žádné stopy, dokládající propojení tribuny s přízemkem v interiéru kostela. Případné samostatně stojící vnější či vnitřní schodiště by vzhledem k těmto parametrům bylo poměrně rozsáhlým stavebním útvarem.

Portál vedoucí z exteriéru na tribunu kostela se svou výzdobou v našich podmínkách zcela vymyká srovnání. Všechny další známé vstupy na tribuny jsou velmi jednoduché a bez výzdoby. Výprava potvorovského vstupu na tribunu je na úrovni výpravných vstupních portálů do lodí v přízemí vlastnických kostelů.

Čelní (exteriérová) stěna prahu portálu na tribunu je v současné době zakryta horní podestou přístavěného schodiště. Poku se naskytnou podmínky, bylo by vhodné ověřit, zda tu nejsou uchovány stopy po nasazení nějaké konstrukce (buď dřevěného mostku nebo schodiště z úrovně terénu popř. jiného propojení).

K vlastním stavebním dějinám kostela

Typ kostela s westwerkem je v primérní podobě spjat s císařskou reprezentací již od doby karolínské. Ve své mladší redukované variantě jedolodního kostela s mohutným západním věžovitým tělesem se stala sdělnou architektonickou formou, kterou představitelé nobilitovaných vrstev užívali k manifestaci svého společenského postavení. Útočištná role, která byla paralelním produktem tohoto konceptu, byla rovněž významná. Kostel s westwerkem se stal součástí typologického repertoáru raněstředověkého stavitelství v oblastech zejména severozápadně od našich hranic již přinejmenším od počátku 12. století. V době, kdy se v našem prostředí začínají rozvíjet společenské podmínky k budování vlastnických kostelů, již náleží ke stavebním typům plně konstituovaným.

Úkol porozumět **vlastnickým poměrům v Potvorově** podstatně souvisí s analýzou podmínek, které mohly vést k výstavbě tribunového kostela tohoto typu. Dosavadní uměleckohistorická literatura odvíjela otázku počátků kostela od rodu pánů

z Potvorova, jmenovitě pak od jejího posledního člena paní Anežky. Nejnovější výzkum, jehož linii podporuje i historická část tohoto elaborátu, naznačuje přítomnost význačného držitele obce a tedy i možného stavebníka - příslušníka rodu Hrabšiců- v hlubším časovém horizontu, než který byl dosud uvažován. Možná doba založení se tak bez bližšího dolního omezení může opět posunout pod přelom 12 a 13. století. Pokud nebudeme stavební formy potvorovského kostela považovat za ohlas architektury v Chebu, ale jako přímý a nezprostředkovaný projev alsasko - porýnského prostředí, tak je posun vzniku stavby pod rok 1200 století rovněž možný. Doložení této možnosti by si vyžádalo širší srovnávací výzkum, který přesahuje rámec této práce.

Raně středověká podoba kostela zůstala s výjimkou horních pater westwerku zachována bez větších zásahů. **Stavba** probíhala s použitím místního materiálu. Na kamenickém díle se podle výskytu kamenických značek různého typu podílelo více kameníků. Rozdílné značky se uplatňují i na náročných kusech. Z toho lze usuzovat, že ve stavební skupině bylo více schopných kameníků.

Pozoruhodné výsledky při sledování stavebního postup uprací a nasazení stavebních skupin pomocí dokumentace pozic kamenických značek přinesl např. nedávný podrobný výzkum značek na dómu v Bamberku. Podobná analýza, která by i v Podvorově mohla přinést závažná zjištění, přesahuje rámec standardního průzkumu. Jako podklad jí samozřejmě musí sloužit zaměření stěn s přesným zákresem detailu zdiva - nejlépe na základě fotogrammetrie. V kombinaci se zachycením stop po lešení, které jsou v exteriéru výborně zachovány, by bylo možné dospět k hlubšímu poznání postupu stavby.

Lze rovněž pozorovat, že některé kolize mezi rozměry vyplývajícími z celkového rozvrhu stavby a rytmem článků podřímsí, byly korigovány vložением stejně vyhlížejících, avšak rozměrově odlišných dílů. Kamenické kusy byly pravděpodobně zhotovovány podle šablony, vzniklé kolize však byly ihned operativně řešeny v průběhu stavby. Zajímavé je i sledování chyb při sesazování vytesaných kusů v pásech obloučkového podřímsí. Snaha vyrovnat odchylky od pravoúhlosti je viditelná ve štítě. Jeho rovinný trojúhelník je nasazen na obvodovou zeď zřejmě v půdorysu nepřímkového průmětu. Tato nesrovnalost se kompenzuje úskoky ve zdivu štítu na úrovni římsy.

Úvaha nad **výtvarným konceptem** detailně rozvedená v popisné části elaborátu ukazuje, že tvůrce stavby zřejmě nevycházel z jednotného modulu, který by společným řádem vázal celý objekt. Jednotlivé části byly vnímány jako samostatné celky a jako

takové byly i samostatně řešeny. Pochopitelně tak dochází k výtvarným střetům na styku některých autonomně vnímaných celků. Stejného původu je i vztah oken a lezén na fasádě, který zneklidňuje podivnou disonancí. Obtíže při sladování interiéru s exteriérem se promítají do známého "šilhání" dvojice kruhových oken podél osové lizény v exteriéru jižního podvěží. Se stejnou neprozíravostí, která vycházela z parciálního vnímání částí, se setkáváme u vztahu klenby spodního patra westwerku k arkádě vynášející jeho zčásti zaniklou východní stěnu. Tato stěna westwerku byla zřejmě vnímána jako samostatný výtvarný úkol. Její vertikála s bohatým aparátem otvorů v patře byla nejdříve vložena mezi podélné zdo lodi. Tomu odpovídá tektonický koncept článků, souvisejících s touto arkádou.

Úloha klenout byla vnímána odděleně. Kolize obou konceptů se projevila při styku pasu se stěnou a koutovým výběhem klenby. Nesourodost obou systémů vedla k doměnce, že klenba je do prostoru druhotně vložena (podrobně rozebráno v popisné části).

K podobě kostela v době jeho vzniku

Exteriér

Vstupní portál byl původně bohatší o dvojici předložených sloupků vynášejících před líc zdi vyloženou polokruhovou archivoltu. Analogická situace je dodnes dochována ve Vinci (viz příloha).

Světlá šířka i výška oken lodi byla menší než dnes. Teprve druhotným vynětím vnitřní části profilace byla okna zvětšena. Jediné okno lodi, které uniklo tomuto zásahu, je zachováno v západní zdi kostela a prosvětluje patro tribuny. Podvěží westwerku bylo prosvětleno dvěma dvojicemi stejných kruhových oken v jižní a západní steně. Štít nad východní stranou lodi byl širší a vyšší. Jeho základnu vymezuje rozpětí štítových konzol, z nichž severní je úplně dochována, jižní ulomena). Nad základnou takto rozšířenou byl vybudován trojuhelníkový štít s kruhovou čtyřlístou rosetou v sešikmeném profilovaném ostění posázeném bobulemi. Původní okraj štítu byl nejpozději při barokní proměně krovu snesen. Není vyloučeno, že jeho okraj mohl být zdoben stoupavým obloučkovým podřímsím. Vzhledem k tomu, že na objektu jsou uplatněny dva druhy podřímsí - s obloučky dole přímkově podseknutými a zaoblenými, je i ideální rekonstrukce nejednoznačná. Zaoblené jsou zřejmě určeny ke zvláštnímu zdůraznění. Uplatňují se nad portálem a na apsidě. Podseknuté lemují římsu lodi. Zeď

štítu vystupovala ztenčenou nadezdívkou nad rovinu střechy. Právě v rozsahu tohoto nástavce byl pravděpodobně štít snesen. Při průzkumu štítu ze strany půdy se ukázalo, že jeho spodní strana zhruba po úroveň hambalku krovu zachovává tloušťku obvodové zdi. Horní část štítu byla tenší. V krátkém časovém úseku mezi sejmutím staré a položením nové krytiny jsme mohli dokumentovat rub konchy, který byl vyzděný z velmi hrubě opracovaných kvádrů. Rub byl čistý, nepotřísněný maltou. Je vyloučeno, že by na něm kdy mohla být přímo do maltového lože uložena krytina. Apsida byla tedy od počátku kryta krovem. Prototypem původní podoby trojice oken apsidy je okno střední, které neprodělalo mladší zásahy.

Nad západní stranou kostela se zvedal útvar westverku. Průběh pozůstatků klenebních pasů a výběhů kleneb v patře tribuny ukazuje, že klenba nad ní sahala nad úroveň římsy chrámové lodi. O stejné situaci svědčí i neúplně dochované schodiště z tribuny do vyšší úrovně westverku. Aby schodiště vystoupalo na úroveň podlahy nad klenbou tribuny, muselo po dosažení podesty v severozápadním nároží stoupat ještě západní stěnou vzhůru. V této chybějící části schodiště lze očekávat prosvětlovací okénko a portál výstupu do další, zřejmě již neklenuté etáže. Neklenutá část mohla mít dle analogií více než jedno podlaží. Objemný věžovitý útvar byl bezpochyby z vnějšku členěn lizénovým rastrem, jehož rozvrh je zachován v přízemku a završen římsou se zubořezem. O členění okny lze uvažovat pouze na základě analogií, které se liší podle výtvarných podnětů, na něž reagovaly. Je však pravděpodobné, že s ohledem na útočičnou funkci westverku přicházely v úvahu otvory spíše méně početné a drobnější. Tvar střechy je rovněž nejistý.

Udivující je podoba portálu na tribunu, který se svou výpravností naprosto vymyká z prostého rámce jednoduchých ostění, která uvozují venkovní vstupy do tribun našich tribunových kostelů. Portál se vymyká zvyklostem i svou výškou nad terénem. Pokud bychom uvažovali, že tribuna navazovala na podlaží obyné stavby, pak by potvorovská *curia* zmiňovaná v písemných pramenech musela dosahovat úctyhodných rozměrů.

Interiér

Prostor apsidy a lodi se zachoval v téměř nedotčen. K prvotní podobě apsidy klenuté konchou náleží spodní vrstva dochovaných maleb, původní menza a snad i výklenek s půlkruhovým záklenkem na pravé straně. Čelní stěna lodi s triumfálním obloukem je zdůrazněna zalomenými úseky římsy, které sem prostupují z apsidy a které spočívají na koutových čtvrtsloupcích.

Přítomnost těchto článků svádí k úvahám o zamýšleném a snad nerealizovaném zaklenutí lodi. Výběhy předpokládané klenby by pak mohly na tyto čtvrtsloupky dosednout. Poloha oken lodi, které jsou umístěny blízko triumfálnímu oblouku, však nedovoluje uvažovat o křížové klenbě (valená klenba je již vzhledem k poloze oken vyloučena), která by vyrůstala z těchto podpor a rozpínala se přes loď k westwerku. Její čelní oblouky by kolidovaly s nejuvýchodnějšími okny lodi na severní a jižní straně. Situace pozorovatelná z pudy (hladký neporušený vnitřní líc štítu nad triumfálním obloukem) rovněž existenci klenby vylučuje a zároveň ukazuje, že čelný oblouk takové klenby by vystupoval nad korunu zdiva lodi, což je nepravděpodobné. Na západní straně lodi při styku s westwerkem ostatně není a nikdy nebyl protilehlý pár podpor. Úprava v okolí triumfálního oblouku není pozůstatkem byť nerealizovaného záměru klenout, ale výzdobným aparátem užitým bez tektonického významu k ozdobě čelní stěny lodi. Loď byla od počátku plochostropá. Povrchový průzkum jejích stěn nezaznamenal indicie propojení přízemí lodi s tribunou schodištěm v tloušťce zdi. Existence interiérového lehkého schodiště ústícího na tribunu prostupem v její předprsni není za dosavadního stavu poznání vyloučena. Případné stopy by mohl odkrýt restaurátorský průzkum předprsně tribuny a přilehlé části stěny (za modelovou analogickou situací lze považovat nález malovaného lemu schodiště na tribunu v románském kostele v Rovném - Stříbrné Skalici). Je však rovněž pravděpodobné, že interiér lodi s tribunou vůbec komunikačně propojen být nemusel. Stěny lodi byly pravděpodobně rovněž opatřeny freskovou výzdobou.

Nejvýraznější součástí interiéru lodi byla bezpochyby obě dolní podlaží westwerku. Spodní část westwerku má dosud zachované zaklenutí dvěma poli křížové bezžebné klenby. Jednalo se vždy o prostor otevřený oběma oblouky arkád do prostoru lodi. I když je tato okolnost zjevná, je jí třeba uvést do souvislosti se známou linií úvah o obranném a refugiálním významu klenutých podvěží a zdůraznit, že prostor v přízemí potvorovského westwerku -ač klenutý- nikdy funkci samostatného úkrytu a bezpečné ohnivzdorné kobky plnit nemohl. *Dokonce i běžně užívaná paralela potvorovského kostela s kostelem při dvorci pražského biskupa v Kyjích v tomto bodě selhává. Hmotově velmi příbuzný koncept kyjského westwerku má zcela odlišně koncipované komunikační vztahy v rámci přízemí a vazby přízemí lodi a patra s tribunou. Kyje měly klenutou kobku v přízemí westwerku oproti lodi zcela uzavřenu. Vstupovalo se do ní dobře hájitelnou úzkou chodbičkou v tloušťce zdi uzavíratelnou dveřmi na závoru. Obdobné projevy spojené s refugiální funkcí prostoru pod tribunou jsou v naší literatuře popsány. Dosud nerozvinutý zájem o funkční hlediska a mimoliturgické*

funkce při studiu raněstředověké církevní architektury u nás zatím zatím nedovoluje vnímat vnitřní diferenciaci této dosud jednolitě vnímané skupiny staveb. Prostor potvorovského podvěží byl reprezentačně architektonicky vypraven, přiměřeně osvětlen (tvar oken však přesto slučuje záměr dosáhnout dobrého osvětlení interiéru s volbou co nejmenšího otvoru) a maximálně otevřen dochrámové lodi.

Patro westwerku bylo přímo přístupné ojediněle výpravným portálem situovaným v západní štítové zdi kostela cca 6,2 m nad úrovní terénu. Bylo stejně jako přízemí zaklenuto. Prostor tribuny byl od lodi oddělen zdí spočívající na arkádě přízemku. Tato zeď byla východní zdí westwerku. Jako součást jeho mohutného masivu vystupovala nad střechu románské lodi. Zeď mezi tribunou a lodí však nebyla plná. Otvírala se v ní bezpochyby řada otvorů. Jejich parapet zůstal zachován a tvoří dnešní předprseň kruchty. Dodnes jsou zachovány jen skrovné pozůstatky původního řešení. Nad nynějším parapetem u severní stěny lodi vystupuje malý úsek omítaného zdiva. Jedná se snad o ostění nějakého otvoru. Průběh původního zdiva obsaženého v nynějším parapetu uprostřed přerušoval osově umístěný otvor - triumfální oblouk. Uvozoval malý otáčivý prostor vysunutý do lodi kostela na mohutné profilované konzole podpírané v přízemí polosloupem. Levá část ostění triumfálního oblouku s úsekem oblounu z jeho profilace zůstala v torze zachována. Lze předpokládat, že po obou stranách tohoto triumfálního oblouku se otvíraly průzory spojující interér tribuny s lodí. Není vyloučeno, že parapetem tribuny procházelo i schodiště do lodi. Za současného stavu poznání jsme při bližší rekonstrukci těchto otvorů odkázáni pouze na analogie. Nabízí se škála možností od velmi transparentní varianty v Gurku, přes výrazově příbuznou ve Vinci až po extrémně uzavřenou v Idensen. Volba mezi nimi je otázkou související s názorem na inspirační zdroj potvorovského kostela. Tu však nelze za současného stavu bádání zcela jednoznačně uzavřít. Pro povahu otvorů mezi tribunou a lodí je zapotřebí rovněž uvážit, že zeď přenášela značné tlakové zatížení vyvolané jednak vahou zdiva vyšších etáží a zároveň zatížením od spolupůsobící části zaklenutí. Z kleneb patra se však zachovaly pouze výběhy. Rámcový názor na způsob zaklenutí je v hlavních rysech možný a byl několikrát vyjádřen. Podkladem rekonstrukce, která by detailně ujasnila tvar zaniklé klenby a její polohové vztahy k dochovaným součástem stavby, by se však musela stát odpovídajícím geodetickým způsobem vyhotovená dokumentace.

V současné době a s užitím dostupných poznatků je možné pouze zrekapitulovat, že způsob zaklenutí odpovídal rozvrhu kleneb v přízemku. Obě křížová pole mají pronikové hrany vynášené těžkými hranolovými pasy podloženými mohutným oblým

prutem. Mohutný pas na styku klenebních polí je dvouvrstvý a opět podložený prutem kruhového profilu. Odlišnost zaklenutí patra spočívá v tom, že východní strana tohoto pasu směřuje do místa, v němž je situován triumfální oblouk. Nedochované uložení pasu na východní straně velmi nevýhodným způsobem zatěžovalo oslabené místo východní stěny westwerku. Přímá analogie tohoto řešení je známá pouze z Vince. Žádný jiný ze srovnávacích příkladů, které jsou v literatuře uvedeny, se nevyrovnává se srovnatelným technickým problémem. Transparentní varianta s potrojnými okny v Gurku, kterou uvádím jako jednu z nejbližších možných variant, má prostor tribuny kryt jediným klenutým křížovým polem. Stěna proti lodi je tak méně zatížena a lze ji snáze prolomit otvory. Tímto způsobem jsou klenuty všechny tribuny se středním oltářem, k nimž se podařilo získat dokumentaci. Rozvrh tribuny v Nabburgu, navržené ke srovnávání K. Benešovskou, souvisí s trojlodním uspořádáním kostela a není na potvorovskou situaci v detailu přenesitelný. Vzor, který byl společným východiskem Vince a Potvorova, zatím není znám. Jeho hledání je otázkou širě založeného výzkumu.

Prostor tribuny byl přisvětlen dvěma okny stejného typu jako okna lodi. Okno v západní stěně je intaktně zachováno. Je jediným oknem lodi, které uniklo mladším zásahům. Vstupní portál na tribunu má dodnes zachované stopy polychromie a torzálně zachovanou malovanou výzdobu tympanonu se zřetelným motivem mandorly. Rub tympanonu obrácený do interiéru tribuny je zdoben gotickou () malbou anděla. Je pravděpodobné, že prostor tribuny byl ve větším rozsahu vyzdoben nástěnnými malbami. Jedná se o mimořádně výpravný prostor, který nemá v pomíenkách našich dochovaných raněstředověkých vlastnických kostelů obdoby. Byl bezpochyby místem pro soukromou bohoslužbu vlastníka kostela a prostorem, na jehož reprezentativní charakter byl kladen mimořádný důraz. Je třeba podtrhnout, že žádný ze zde dochovaných článků nenese známky pozdního slohového stadia, které charakterizuje např. kamenický detail v Bamberku, s nímž bývá Potvorov srovnáván. Nápadné jsou naopak zřetelné paralely k tvorbě Alsaska a Porýní v době kolem poloviny 12. století.

Mezidobí od dokončení stavby až do barokní přestavby

Ze zásahů, jimiž toto období poznamenalo chrám, jsou rozeznatelné pouze úpravy v interiéru. Do 13-14. století spadá zřízení sanktuária v severní stěně apsidy. Není zřejmé, zda byla v tomto období ke kostelu připojena sakristie. Severní kvádrová stěna lodi a apsidy jsou intaktní. Z této strany případná sakristie připojena být nemohla.

Pokud vůbec samostatně existovala, tak mohla být umístěna pouze na jižní straně presbyteria, kde její případné stopy mohly zaniknout pod mladší sakristií z 18. století (ani v té době však kostel starší samostatnou sakristií neměl). Zdá se, že situace zachycená v novověkých pramenech - používání prostoru pod tribunou odděleného vloženou příčkou od lodi jako sakristie - mohlo mít značně hluboké kořeny. Velkým počinem bylo pořízení druhé vrstvy interiérových maleb v 15. století. Jako podklad pro malbu byla použita tenká vrstva omítky, která byla přetažena i přes profilované detaily a další výzdobné prvky. Ostrost jejich reliéfu tím byla otupena. Stopy této výzdoby jsou zvláště patrné na středním pilíři tribuny a konzole jejího tribuny. Výzdoba však mohla přecházet i na stěny lodi. Dobře zachované úseky malby pokrývají stěny apsidy. Z roku 1489 pochází větší z dvojice zvonů umístěných na věži kostela. Není však jisté, že tento zvon byl od svého počátku umístěn v právě Potvorově. *Prvním jasným dokladem jeho existence je až Podlahův soupis památek z r. 1912. Uvážíme-li, že po zániku vestverku byl kostel opatřen pouze sanktusníkem vytaženým z krovu, pak by zvon této velikosti (výška cca 70cm), byl v dynamickém zatížení pro takovou konstrukci asi těžkým břemenem. Lze ovšem počítat i s dřevěnou zvonící na hřbitově. Pro její existenci však zatím není opora v písemných pramenech.*

Za současného stavu poznání se nelze vyjádřit k otázce, zda westwerk ještě v této době existoval. Žádné stavební úpravy z tohoto období rovněž neindikují, že by bylo nutno vyrovnávat se s jeho zánikem.

Barokní přestavba

Po útrapách třicetileté války provázených pleněním kralovicka a snad i poničením potvorovského kostela nadchází období pozvolného ekonomického růstu plaského dominia. Jeho vzestup se obráží i v péči o inkorporované fary a kostely.

I když písemné prameny pro svoji torzálnost stavební aktivity na potvorovském kostele přímo nezachycují, vypovídá o jejich rozsahu stavba sama.

Rozhodujícím pro rozeznání tehdy provedených změn je vyhodnocení konstrukce krovu. Krov nad celou lodí a snesenou částí westverku vznikl naráz jako jednolitě tesařské dílo s použitím dřeva smýceného v letech 1676-7. Dřevo na pozednici apsidy je o rok starší. Touto úpravou byla zacelena jizva po věžovitém útvaru na západní straně kostela. Jeho stavební stav po válečných škodách a následném chátrání již mohl být povážlivý. Od počátku staticky nevýhodné řešení východní stěny westverku se mohlo stát v kombinaci s poničením a následným chátráním jeho zhoubou.

Zdaleka není v té souvislosti zanedbatelný i dobový důraz na chrámovou hudbu a zpěv, který si u mnoha kostelů staršího původu vyžádal přeřešení jejich západních partií pro umístění rozměrnějších varhan a zpěváckého kůru. Zchátralá stěna westwerku mohla být v tomto kontextu vnímána jako mimořádně závažná překážka a o to snadněji vznikl tlak na její odstranění. likvidace westwerku pak byla nutným následkem. Ztráta věže byla zřejmě již od počátku vykompenzována zřízením dřevěného sanktusníku vytaženého z konstrukce krovu. Ten byl pro zchátralost odstraněn v roce 1824. Mladší výměna krokví, s nimiž byl sanktusník svázán, vedla ke ztrátě většiny stop po jeho existenci. Zbylé rameno schodiště z tribuny do vyšších pater westwerku bylo využito jako výstup na půdu.

Prostor patra westwerku splynuvšího s lodí byl jednotně zastropen plochým stropem s fabionem. Zbytky klenby byly ponechány v rozsahu podpor a výběhů, jejichž odstranění by vyžadovalo větší bourací zásahy do stěn. Při manipulaci se zvony ve westwerku, nejpozději při jejich snímání, patrně vznikl otvor ve vrcholu severního pole klenby přízemku, který byl po té opraven (viditelná stopa ve vrcholu se sraženými hranami).

Materiál vzniklý demolicí byl částečně využit na výstavbu západního štítu lodi, který byl nasazen na uboráním vzniklou korunu zdíva ve výši průběžné římsy s obloučkovým podřímsím. V blízkosti severního dolního rohu tohoto štítu je užit dodnes viditelný kvádr s románskou profilací - nejspíše právě kus obloučkového podřímsí. Další kusy mohly být zabudovány zdobenou stranou dovnitř. Snad proto nemají užitě kvádry vždy hladký líc. I v barokní podobě zůstal kostel neomítaný. Režnému povrchu přírodního kamene se přizpůsobila i výstavba štítu.

Zásadní stavební proměnu kostela provázelo i jeho vybavení raněbarokním mobiliářem, z něhož se dochoval hlavní oltář, protějškové obrazy s cisterciáckou tematikou, dvojice andělů na kruchtě a snad i křtitelnice a kropenky (nelze vyloučit i mladší datování). Je možné, že v souvislosti právě s touto modernizací interiéru byla rozšířena románská okna. Ušetřeno zůstalo jen východní okno v apsidě kryté retáblem oltáře a okno vedoucí k zadní straně varhan (kde se obecně dbalo o eliminaci důsledků tepelných výkyvů na píšťalový stroj a s ohledem na něj se západním oknům příliš nepřálo).

Je pravděpodobné, že zbylý stavební materiál právě tehdy posloužil ke zvýšení podlahy chrámové lodi o oněch 70 cm, o něž se snižovalo při hledání původní úrovně kostela na počátku 20. století. Možná, že část kamenných kvádrů tvořila přímo součást kamenné dlažby (v kombinaci s cihelnu), nad jejímž stavem se běduje v

pramenech 19. století. Není divu, že právě v materiálu z této vrstvy se objevovaly tesané profilované kusy. Nezbývá než litovat, že dnes již zřejmě nikdo neví, jak bylo před sto lety s tímto materiálem naloženo.

Prostor pod tribunou zřejmě sloužil jako sakristie. Z jižního pole bylo snad již tehdy vyvedeno dřevěné točité schodiště spojující přízemí lodi s tribunou. Jakou roli měl tehdy původní románský vstup na tribunu, zda k němu vedlo vůbec nějaké schodiště, nelze bez archivních pramenů a bez detailního sondážního průzkumu v okolí portálu vůbec soudit. Vnitřní schodiště zaniklo v souvislosti se zřízením nového vnějšího ve 20-30. letech 19. století.

Mladší barokní etapa počátkem 40. let 18. století stavbu obohatila o zděnou předsíň. Ta byla představena před románský vstupní portál na jižní straně lodi. Při té příležitosti byla demontována dvojice předsunutých sloupků vynášejících vnější archivoltu a znovu zabudována uvnitř předsíně po obou stranách portálu. V tomto počínu lze spatřovat projev pietního vztahu k ke starobylému dílu. Snaha přizpůsobit barokní novotvar románskému průčelí kostela se obráží u v užití motivu kruhových oken (teprve dodatečně zazděných - tuto skutečnost podchycenou v archivní rešerši již nebylo možné promítnout do hotových analytických výkresů). Zajímavá je i domněnka vyjádřená v archivní rešerši, že kruhová okna předsíně mohou být složena z románských prvků. Uvážíme-li, že dvojice románských oken v západní stěně lodi byla někdy v barokní etapě zbavena kamenných ostění, tak je tato úvaha přinejmenším pravděpodobná. Zajímavá by byla i sonda na původní barevnost omítkové vrstvy předsíně, která by ukázala, zda se i v barevnosti projevovala snaha o určité sjednocení.

V roce 1785 se staví jižně od apsidy prostá plochostropá sakristie. Její průčelí se přizpůsobuje průčelí starší předsíně.

Klasicistní etapa

Ve dvacátých a třicátých letech 19. století se dovršují proměny kostela a dovádějí jej do podoby, kterou si uchoval podnes.

Zchátralý sanktusník poškozený bleskem bylo nutno snést. Kostel tím přišel o zvonici, kterou bylo nutno nahradit. Kostel je v té době pod metternichovským patronátem. V roce 1825 je zahájena novostavba věže-zvonice. Věž je vybudována přisazením k líci neomítané západní stěny kostela a na východní straně nasazena na zčásti ubouraný barokní štít. Její omítané průčelí má jednoduchou členění. S

desetiletým odstupem vzniká i schodišťový přístavek podle projektu inženýra plaského velkostatku Kottnauera. Je proto možné odstranit vnitřní schodiště a otvor v podlaze tribuny zazdít. Soudržnosti staré stavby s přístavbou je dosaženo spřažením kovanými táhly se závlačemi.

Éra úprav s památkářskými ambicemi

je podrobně popsána v části Historický a archivní průzkum

Doporučení pro další zacházení s památkou

Partie věnovaná novějším dějinám objektu podrobně ukazuje, jaké úsilí bylo věnováno na překonání puristických představ směřujících k reromanizaci objektu. Respekt k mladším překryvným vrstvám, v nichž se promítá další život významného díla, se přesto zejména v laické veřejnosti zatím obtížně prosazuje oproti prvoplánovému obdivu k nejstarší stavební fázi. Přesto je zapotřebí věnovat v souladu se současnými trendy památkové péče maximální úsilí ochraně dochovaného celku včetně všech jeho součástí a případné údržbové zásahy je nutno provádět **důsledně v konzervačním duchu**. Veškeré přežívající úvahy o odstraňování mladších přístaveb a doplňků jsou již dlouho překonaným anachronismem.

Jediný prostor, kde lze uvažovat o dílčí korekci současného stavu, je schodiště na tribunu, jehož nynější úprava znehodnocuje unikátní portál tribuny.

Velká péče by měla být věnována **průzkumům**, které by měly předcházet veškeré byt sebedrobnější zásahy a údržbové práce.

Je třeba počítat s tím, že interiér kostela byl opatřen přinejmenším dvěma vrstvami středověké nástěnné malby. Zbytky polychromie jsou dále zachovány i na architektonických člancích tribuny, portálu na tribunu a jejich stopy mohou být zjištěny i na portálu vstupním. **Restaurátorský průzkum** je proto nutný před veškerými úpravami povrchu stěn a zásahy do nich.

Závažnou výpověď o podobě zaniklých částí westwerku mohou obsahovat zejména **stěny patra tribuny a její parapet**. Údržbovým pracím v tomto prostoru by vedle restaurátorského průzkumu měl předcházet i **hloubkový stavebněhistorický průzkum**, který by měl být svěřen pouze renomovanému odborníku v tomto oboru. Výsledky tohoto průzkumu musí být podrobně zdokumentovány a posouzeny komisí složenou z kompetentních odborníků a následně publikovány. Tento postup je úměrný mimořádnému významu této památky, která svým významem přesahuje hranice našeho státu a má mimořádný význam pro poznání stavební kultury raného středověku

Rezervy v poznání skrývá i **barokní předsíň**. Hloubkový průzkum by mohl odhalit detaily barokního zásahu do portálu a způsob zacházení s jeho částmi. Sondovat by bylo rovněž vhodné i v oblasti kruhových oken s cílem ověřit hypotézu o užití starších kruhových ostění.

Pro poznání vztahu mladších období ke středověkému stavebnímu dílu by bylo vhodné detailně prozkoumat **proměny úpravy a barevnosti omítaných povrchů mladších přístavků.**

Nezbytným předpokladem dalšího výzkumu potvorovského kostela, který by mohl posunout dosavadní poznání, je široce založené srovnávací studium. V současné době již není myslitelné bez **dokonalého geodetického zaměření celků i detailů.** Srovnávací studium stavebních postupů by usnadnila fotogrammetrie exteriéru se zákresem spárořezu a dalších detailů (jizvy po lešení, kamenické značky a pod).

Jak již bylo v elaborátu několikrát naznačeno, není hlubší poznání možné bez širšího záběru zahrnujícího **celý historický komplex kostela a fary.** Mladší podoba farního areálu s dochovanými stavbami může navazovat na situaci raněstředověkého dvorce. Okolí kostela s pozůstatky příkopu a valu rovněž tvoří integrální součást historického celku. Zásadní slovo v jeho poznání by měla mít zejména **archeologie.** Veškeré zásahy do terénu v tomto prostoru by se měly dít pod archeologickým dohledem. Pro celý areál fary by měl být zpracován **stavebněhistorický průzkum.**

Zaujetí obyvatel Potvorova pro kostel a jejich živé povědomí jeho mimořádného památkového významu by bylo vhodné využít při pokusu o **dohledání kamenických článků** vyvezených před sto lety z podlahy kostela a případně i dalších částí, které mohly být od zániku westwerku i několikanásobně užity jako stavební materiál v obci a jejím okolí.

Doplněk k výběru použité literatury

Základ uveden u oddílu : Historický a archivní průzkum

Klápště, Jan (2007): Proměna českých zemí ve středověku

Velímský, Tomáš (2002): Hrabišici. Páni z Rýznburka

Škabrada, Jiří (2003): Konstrukce historických staveb, s. 213